

Søren Kierkegaard: Από τα ημερολόγια

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Έτος 8, 1983, τεύχη 75-85 / Φιλοσοφία
<https://epopteia.gr/211/t79-kierkegaard-diaries/>

ΕΠΟΠΤΕΙΑ τεύχος 79, Μάιος 1983. Μετάφραση: Σοφία Σκοπετεά.

[Gilleleie, 1η Αύγ. 1835]

Έτσι όπως προσπάθησα να δείξω στις προηγούμενες σελίδες είχαν αληθινά τα πράγματα για μένα. Όμως τώρα που προσπαθώ να 'ρθω σε φως σχετικά με τη ζωή μου, μου φαίνονται διαφορετικά. Όπως περνά πολύς καιρός ώσπου να μάθει το παιδί να ξεχωρίζει τον εαυτό του από τα αντικείμενα, κι έτσι για ένα μεγάλο διάστημα ξεκόβει από το περιβάλλον του τόσο λίγο που του χρειάζεται τονίζοντας την πάσχουσα πλευρά να λέει π.χ.: «το χτυπ' άλογο», παρόμοια επαναλαμβάνεται το ίδιο φαινόμενο σε μια υψηλότερη πνευματική σφαίρα. Πίστευα λοιπόν πως θα μπορούσα καλύτερα να ηρεμήσω αν καταπιανόμουν μ' άλληνη επιστήμη, κατευθύνοντας σ' άλλον στόχο τις δυνάμεις μου. Για ένα διάστημα θα κατάφερνα πράγματι να διώξω μιαν ανησυχία, που όμως δυναμωμένη θα μου επέστρεφε πίσω ξανά, όπως μια κρίση πυρετού, αφού πιεις νερό παγωμένο.

Εκείνο που μου λείπει στ' αλήθεια είναι να ξεκαθαρίσω με τον εαυτό μου τι πρέπει να κάνω(1), όχι τι πρέπει να μάθω, παρεκτός στον βαθμό όπου μια γνώση πρέπει να προηγείται από την κάθε πράξη μας. Το ζήτημα εδώ είναι να καταλάβω τον προορισμό μου, να δω τι πράγματι θέλει ο θεός να κάνω εγώ· το ζήτημα είναι να βρω μιαν αλήθεια, που να 'ναι αλήθεια για μένα(2), να βρω την Ιδέα για την οποία να ζήσω και να πεθάνω. Και τι θα μ' ωφελούσε ν' ανακάλυπτα μια λεγόμενη αντικειμενική αλήθεια· αν εκοπίαζα μελετώντας τα συστήματα των φιλοσόφων και ήμουν σε θέση, στην πρώτη ευκαιρία, να τα επιθεωρήσω αφ' υψηλού· να μπορούσα να επισημάνω τις ασυνέπειες μέσα σε κάθε κύκλο· – τι θα με ωφελούσε, να μπορούσα ν'

αναπτύξω μία θεωρία πολιτική και από τις κάθε προελεύσεως λεπτομέρειες να ταιριάξω ένα σύνολο, να κατασκευάσω έναν κόσμο, όπου και πάλι δε θα ζούσα εγώ, έναν κόσμο που θα εξέθετα απλώς στη θέα των άλλων – τι θα μ' ωφελούσε να μπορούσα να αναπτύξω το νόημα του Χριστιανισμού, να μπορούσα να εξηγήσω πολλά φαινόμενα ξεχωριστά, τη στιγμή που για μένα τον ίδιο και τη ζωή μου δεν θα 'χε βαθύτερο νόημα;

Κι όσο περισσότερο θα τα κατάφερνα, όσο περισσότερο θα έβλεπα τους άλλους να αφομοιώνουν τα πλάσματα της σκέψέως μου, τόσο η θέση μου θα γίνονταν πιο θλιβερή, διόλου διαφορετική από τη θέση των γονιών που από φτώχεια πρέπει να στείλουν τα παιδιά τους έξω στον κόσμο και να τα παραδώσουν στη φύλαξη των ξένων. Τι θα με ωφελούσε να 'βλεπα την Αλήθεια να στέκεται μπροστά μου κρύα και γυμνή, αδιάφορη αν την αναγνωρίζω είτε όχι, προκαλώντας ρίγος μάλλον και αγωνία παρά την αφοσίωση του έμπιστου; Οπωσδήποτε δεν αρνούμαι πως αναγνωρίζω α-κόμα ένα προστακτικό αίτημα γνώσεως• και ότι μ' αυτό μπορεί κανείς ν' ασκήσει επίδραση στον κόσμο, αλλά τότε τη γνώση πρέπει να τη δεχτώ μέσα μου ζωντανή, κι αυτό ακριβώς είναι που αναγνωρίζω σήμερα ως το κυριότερο πράγμα. Γι' αυτό διψά η ψυχή μου, όπως οι έρημοι της Αφρικής για το νερό. Αυτό είναι που λείπει, και γι' αυτό βρίσκομαι σήμερα σαν τον άνθρωπο που συγκέντρωσε τα έπιπλα και νοίκιασε δωμάτια, δεν βρήκε όμως ακόμα την αγαπημένη για να μοιραστεί μαζί του την καλοσύνη και την εναντιότητα της ζωής. Αλλά για να βρω την Ιδέα εκείνη, ή σωστότερα για να βρω τον εαυτό μου, δεν με ωφελεί πια να κυκλοφορώ μέσα στον κόσμο. Κι ακριβώς αυτό ήταν που έκανα στο παρελθόν.

Γι' αυτό πίστευα πως θα μου έκανε καλό να αφιερωνόμουν στη Νομική, όπου θα μπορούσα μες στις τόσες περιπλοκές της ζωής ν' αναπτύξω την οξύνοιά μου. Εδώ προσφερόταν ακριβώς ένα μεγάλο πλήθος μεμονωμένα πράγματα, όπου θα μπορούσα να ξεχαστώ· εδώ ίσως θα μπορούσα από τα δεδομένα να κατασκευάσω ένα σύνολο, έναν οργανισμό με βίους ληστών, να τον παρακολουθήσω σε όλη του τη σκοτεινή πλευρά (κι εδώ διακρίνεται επίσης σε μεγάλο

βαθμό ένα πνεύμα κοινωνίας). Γι' αυτό το λόγο θέλησα να γίνω ηθοποιός, ώστε βάζοντας τον εαυτό μου στο ρόλο ενός άλλου να μπορέσω ν' αποκτήσω, ούτως ειπείν, ένα υποκατάστατο για τη δική μου ζωή, με την εξωτερική ποικιλία να μπορέσω κάπως να διασκεδάσω. Αυτό ήταν εκείνο που μου έλειπε, το να ζήσω μια πλήρως ανθρώπινη ζωή κι όχι μονάχα μια ζωή γνώσης, ώστε να φτάσω να βασίσω τ' αναπτύγματα των σκέψεών μου όχι πάνω –ναι καλά πάνω σε κάτι που ονομάζεται αντικειμενικό– σε κάτι που εν πάση περιπτώσει δεν θά 'ταν δικό μου, αλλά σε κάτι επάνω που να δένεται με τη βαθύτερη ρίζα της ύπαρξής μου(3), όπου κατά έναν τρόπο εμφυτεύομαι στη θεότητα, δένομαι σφιχτά, κι ας είναι να γκρεμίσει όλος ο κόσμος. Ιδού, αυτό είναι που μου λείπει, προς τα εκεί αγωνίζομαι. Με χαρά και ενίσχυσή μου εσωτερική παρατηρώ λοιπόν τους μεγάλους άνδρες, αυτούς που βρήκανε τον λίθο τον πολύτιμο, για τον οποίο πουλούν τα πάντα και τη ζωή τους ακόμα(4), είτε τους βλέπω θαρρετά καθώς μπαίνουν στη ζωή, με βήμα σίγουρο και δίχως να παραπατούν, να προχωράνε στον καθορισμένο τους δρόμο· είτε τους ανακαλύπτω παράμερα από τη δημοσιά, βυθισμένους στον εαυτό τους είτε στο έργο για τον υψηλό τους σκοπό.

Με σεβασμό στοχάζομαι ακόμα και τις παρεκκλίσεις του δρόμου, που κι εδώ παραμονεύουν. Γι' αυτή την εσωτερική πράξη του ανθρώπου πρόκειται, γι' αυτή τη θεία πλευρά του ανθρώπου, όχι για ένα πλήθος από γνώσεις· γιατί αυτές θα έρθουνε μετά και τότε πια δεν θα φανούν σαν συμπτωματικά αθροίσματα είτε σαν μία σειρά μεμονωμένων πραγμάτων, το ένα πλάι στο άλλο, με δίχως σύστημα, δίχως μίαν εστία, όπου να συγκεντρώνονται όλες οι ακτίνες. Μια τέτοια εστία έψαξα κι εγώ. Γύρεψα στο απύθμενο πέλαγος των απολαύσεων να ρίξω άγκυρα το ίδιο όπως και στα βάθη της επιστήμης. Αισθάνθηκα τη δύναμη, την ακατανίκητη σχεδόν, με την οποία η μία απόλαυση απλώνει το χέρι της στην άλλη· αισθάνθηκα τη νόθη εκείνη έξαρση που ξέρουν να ξυπνούν· αισθάνθηκα επίσης και την ανία, τη συντριβή που τις συνοδεύει. Εγεύτηκα από το δέντρο της γνώσεως τους καρπούς, εχάρηκα τη γεύση τους πάλι και πάλι. Αλλά η χαρά έμενε μόνο τη στιγμή της μάθησης, βαθύτερο σημάδι δεν άφηνε μέσα μου. Μου φαίνεται ότι

δεν ήπια από το κύπελλο της σοφίας μοναχά, αλλά έπεσα ολόκληρος μέσα. Εγύρεψα να βρω την αρχή για την ζωή μου με την παραίτηση, παρασταίνοντας στον εαυτό μου ότι, καθώς το παν πορευόταν σύμφωνα με ανεξιχνίαστους νόμους, δεν θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά, αμβλύνοντας την φιλοδοξία και τις αντένες της ματαιότητάς μου.

Καθώς δεν μπορούσα να κάνω το παν να συμφωνήσει με τις ιδέες μου, αποτραβήχτηκα από την όλη προσπάθεια με τη συνείδηση της αξιοσύνης μου, περίπου όπως ένας ηλικιωμένος ιερέας παραιτείται με τη σύνταξή του. Και βρήκα τι; Όχι το εγώ μου• γιατί αυτό ακριβώς έψαχνα να βρω σ' αυτούς τους δρόμους (σκεφτόμουνα, για να εκφραστώ έτσι, την ψυχή μου σαν κλεισμένη μέσα σε κάσα με κλειδαριά, που οι εξωτερικές συνθήκες τώρα με μία πίεση στα ελατήρια ξαφνικά θα την ξεκλείδωναν). – Αυτό ήταν λοιπόν το πρώτο που έπρεπε να αποφασιστεί, αυτή η αναζήτηση και η ανεύρεση της βασιλείας των ουρανών. Όσο ένα κοσμικό σώμα, αν το σκεφτούμε τη στιγμή που σχηματίζεται, θα καθόριζε πρώτα ποια θα 'ταν η επιφάνειά του, σε ποια σώματα θα 'στρεφε τη φωτεινή και σε ποια τη σκοτεινή του πλευρά, αλλά θ' άφηνε πρώτα την αρμονία των κεντρόφυγων και των κεντρομόλων δυνάμεων να πραγματοποιήσουνε την ύπαρξή του, και τα υπόλοιπα θα τ' άφηνε νά 'ρθουν από μόνα τους –άλλο τόσο ωφελεί τον άνθρωπο να καθορίζει πρώτα τα έξω κι έπειτα τα θεμελιώδη της ζωής του. Πρέπει πρώτα να γνωρίσεις τον εαυτό σου, προτού γνωρίσεις ό,τιδήποτε άλλο (γνώθι σεαυτόν). Μονάχα όταν ο άνθρωπος καταλάβει τον εαυτό του εσωτερικά και δει την πορεία του στον δικό του δρόμο, μονάχα τότε αποκτά η ζωή του γαλήνη και νόημα, μονάχα τότε ελευθερώνεται από τον ενοχλητικό εκείνο, τον δυσοίωνο σύντροφο του ταξιδιού – την ειρωνεία εκείνη της ζωής(5), που εμφανίζεται στη σφαίρα της γνώσεως και προκαλεί την πραγματική γνώση ν' αρχίσει από μίαν άγνοια (Σωκράτης)(6), σαν τον θεό που εδημιούργησε τον κόσμο εκ του μηδενός.

Αν και παρουσιάζεται κυρίως στον χώρο της ηθικότητας, στ' ανοιχτά, και χτυπάει όσους δεν βρέθηκαν να πλέουν με τον

σταθερόν άνεμο της αρετής ακόμα. Εδώ κάνει τον άνθρωπο να παραδέρνει κατά τον φοβερώτερο τρόπο· άλλοτε τον κάνει να αισθάνεται ευτυχής και ικανοποιημένος με την πρόθεσή του να προχωρήσει μπροστά στον δρόμο τον σωστό, κι άλλοτε τον γκρεμίζει στα βάραθρα της απόγνωσης. Συχνά αποκοιμίζει τον άνθρωπο με τη σκέψη: «δεν μπορεί να 'ναι αλλιώς τα πράγματα», για να τον ξυπνήσει άξαφνα σ' αυστηρήν ανάκριση. Συχνά σαν ν' αφήνει τον πέπλο της λήθης να πέσει πάνω στο παρελθόν, για να κάνει σε λίγο και την παραμικρήν ασημαντότητα να προβάλλει σε φως έντονο. Όταν ο άνθρωπος αγωνίζεται στον σωστό δρόμο, χαίρεται που ενίκησε τη δύναμη των πειρασμών, έρχεται ίσως ακριβώς την ίδια στιγμή επάνω στην πληρέστερη νίκη μια φαινομενικά ασήμαντη εξωτερική περίσταση, που τον γκρεμίζει ωςάν τον Σίσυφο από την κορυφή του βράχου. Συχνά όταν ένας άνθρωπος συγκεντρώνει τη δύναμή του σε κάτι, παρουσιάζεται μια μικρή εξωτερική περίσταση που εκμηδενίζει το παν. (θα 'θελα να πω: όπως κάποιος που αηδιασμένος από τη ζωή πάει να ριχτεί στον Τάμεση και τώρα το τσίμπημα μιας μύγας τον σταματά ακριβώς την αποφασιστική στιγμή). Συχνά κάνει τον άνθρωπο σαν τον βρογχιτικό να αισθάνεται καλύτερα ακριβώς όταν είναι χειρότερα. Μάταια πάσχει νά εναντιωθεί· δεν έχει αρκετή δύναμη, δεν τον βοηθά ότι τόσες φορές επέρασε από το ίδιο πράγμα· το είδος της εξάσκησης που αποκτάται κατ' αυτό τον τρόπο δεν αφορά εδώ. Όσο μπορεί ο οσοδήποτε ασκημένος στο κολύμπι να κρατηθεί σε μια τρικυμία, αλλά μονάχα όποιος είναι πεπεισμένος εσωτερικά και το κατάλαβε πως πράγματι είναι ελαφρύτερος από το νερό, άλλο τόσο μπορεί όποιος στερείται το εσωτερικό στήριγμα να κρατηθεί στις τρικυμίες της ζωής.

Μονάχα όταν ο άνθρωπος έχει καταλάβει τον εαυτό του είναι σε θέση να προβάλλει μιαν αυτάρκη ύπαρξη και ν' αποφύγει έτσι να εγκαταλείψει το εγώ του. Πόσο συχνά δεν βλέπουμε – (σε μια εποχή όπου με τους επαίνους μας εξυψώνουμε εκείνον τον Έλληνα Ιστοριογράφο, που μπόρεσε να υιοθετήσει ένα ξένο υφος ως την πιο απατηλήν ομοιότητα με το δημιουργό του, αντί να ψέγεται, καθώς ο πρώτος έπαινος για έναν συγγραφέα είναι νά 'χει δικό του υφος, δηλαδή έναν τρόπο έκφρασης διαφοροποιημένο σύμφωνα

με την ατομικότητά του) – πόσο συχνά δεν βλέπουμε ανθρώπους που είτε από πνευματική νωθρότητα ζούνε από τα ψίχουλα που πέφτουν από τα τραπέζια των άλλων, είτε από κίνητρα πιο εγωιστικά γυρεύουνε να ιδιοποιηθούν τη ζωή των άλλων, για να καταλήξουν στο τέλος σαν τον ψεύτη, που με τη συχνή επανάληψη των ιστοριών του καταντά να τις πιστεύει και ο ίδιος. Μολονότι βρίσκομαι ακόμη μακριά από το να 'χω φτάσει να καταλαβαίνω εσωτερικά τον εαυτό μου, εγύρεψα με βαθύ σεβασμό προς το νόημα της να διαφυλάξω την ατομικότητα μου – ελάτρεψα τον άγνωστο θεό. Με πρόωρην ανησυχία γύρεψα ν' αποφύγω να 'ρθω σ' επαφή από πολύ κοντά με τα φαινόμενα που η έλξη τους θ' ασκούσε ίσως υπερβολική ισχύ πάνω μου. Πολλά απ' αυτά γύρεψα να τ' αφομοιώσω, εμελέτησα το καθένα χωριστά και το νόημά τους στην ανθρώπινη ζωή, αλλά συγχρόνως φρόντισα να φυλαχτώ να μην έρθω στο φως πολύ κοντά, σαν τη μύγα. Από τη συναναστροφή με τους συνηθισμένους ανθρώπους είχα μονάχα λίγα να κερδίσω ή να χάσω. Εν μέρει όλη τους η ενασχόληση –η λεγόμενη πρακτι-κή ζωή(7)– ολίγο με ενδιέφερε, εν μέρει η ψυχρότητα και η έλλειψη κάθε συμπάθειας με την οποία αντικρίζουν τις πνευματικές και τις βαθύτερες στον άνθρωπο κινήσεις, με απομάκρυναν ακόμη περισσότερο απ'αυτούς.

Οι φίλοι της συναναστροφής μου, με ολίγες εξαιρέσεις, δεν εξάσκησαν καμιάν ιδιαίτερη δύναμη επάνω μου. Μια ζωή που δεν έχει ξεκαθαριστεί με τον εαυτό της θα πρέπει να παρουσιάζει ανώμαλη επιφάνεια αναγκαστικά• εδώ δεν κάναν άλλο παρά να σταθούν μπροστά σε ορισμένα δεδομένα και τη φαινομενικήν έλλειψη αρμονίας τους, γιατί για να μπορέσουν να την αναλύσουν σε μιαν αρμονία ψηλότερη είτε να διαβλέψουν την αναγκαιότητα για κάτι τέτοιο, το ενδιαφέρον τους δεν αρκούσε. Η κρίση τους για μένα ήταν επομένως πάντοτε μονόπλευρη, κι έδωσα κατά καιρούς στα λόγια τους πότε παρά πολύ και πότε πάρα πολύ λίγο βάρος. Επίσης από την επίδραση τους και τις ενδεχόμενες στραβές ενδείξεις στην πυξίδα της ζωής μου που θα μπορούσαν να προκύψουν από κει, απ' όλ' αυτά έχω αποτραβηχτεί. Κι έτσι στέκομαι και πάλι στο σημείο απ' όπου πρέπει ν' αρχίσω κατ' άλλον τρόπο. Θα προσπαθήσω τώρα ήρεμα να προσηλώσω το βλέμμα

στον εαυτό μου και ν' αρχίσω να δρω εσωτερικά· γιατί έτσι μονάχα θα βρεθώ σε θέση καθώς το παιδί με την πρώτη συνειδητή του πράξη λέει τον εαυτό του: «εγώ», έτσι κι εγώ να μπορέσω κατά μία βαθύτερη έννοια να πω: «εγώ» τον εαυτό μου.

Όμως γι' αυτό το πράγμα απαιτείται υπομονή και δεν μπορεί κανείς όπου έσπειρε ευθύς να θερίσει. Θα κρατώ στο νου μου τη μέθοδο εκείνου του φιλοσόφου: βάζει τους μαθητές του να σπαίνουν επί τρία χρόνια, και τότε όλα πηγαίνουν καλά. Όπως δεν αρχίζουμε μια γιορτή με την ανατολή του ήλιου παρά με τη δύση του, παρόμοια πρέπει και στον πνευματικό κόσμο να εργαστεί κανείς ένα ορισμένο διάστημα προτού λάμψει στ' αλήθεια ο ήλιος κι ανατείλει σ' όλη του τη δόξα· γιατί βέβαια γράφτηκε πως ο θεός ανατέλλει τον ήλιον αυτού επί πονηρούς και αγαθούς και βρέχει επί δικαίους και αδίκους, όμως στον πνευματικό κόσμο δεν συμβαίνει αυτό. Λοιπόν ερρίφθω ο κύβος – και περνώ τον Ρουβίκωνα. Σίγουρα αυτός ο δρόμος μ' οδηγεί σε αγώνα· αλλά δε θα δειλιάσω. Δεν θα πενθήσω για τον περασμένο καιρό – το πένθος τι ωφελεί; Με θάρρος θα τραβήξω μπροστά δίχως να σπαταλώ τον χρόνο μου θλιβόμενος, σαν κι εκείνον που πεσμένος μέσα στο έλος ήθελε πρώτα να υπολογίσει πόσο βαθιά είχε βυθιστεί, δίχως να στοχάζεται πως την ώρα που ξόδευε στον υπολογισμό βούλιαζε όλο και πιο βαθιά. Θα σπεύσω προχωρώντας στον δρόμο που εβρήκα, φωνάζοντας σ' όποιον συναντώ: να μην κοιτάξει σαν τη γυναίκα του Λωτ πίσω του αλλά να θυμάται ότι σκαρφαλώνουμε βουνό τώρα.

Σημειώσεις

1.-Και πόσο συχνά δεν συμβαίνει, ακριβώς όταν πιστεύει κανείς πως συνέλαβε τον εαυτό του καλύτερα ν' αποδεικνύεται πως έχει απλώς αγκαλιάσει το σύννεφο αντί για την Ήρα.

2.- Τότε μονάχα αποκτά ο άνθρωπος εσωτερική εμπειρία· αλλά για πόσους άραγε δεν είναι οι διάφορες εντυπώσεις της ζωής παρά σαν τα σχέδια που αφήνει η θάλασσα πάνω στην άμμο, για να τα εξαλείψει δίχως ίχνη και πάλι ξανά.

3.- Πόσο κοντά δεν βρίσκεται κατά τα άλλα ο άνθρωπος μ' όλη του τη γνώση προς την τρέλα; Το παν σε τελευταία ανάλυση βασίζεται πάνω σε ένα αξίωμα· αλλά από τη στιγμή που δεν στέκεται πια έξω απ' αυτόν αλλά ζει ο ίδιος μέσα στο αξίωμα, τότε πια παύει να του είναι αξίωμα. (Διαλεκτική –Έρις).

4.- Έτσι θα μπορέσουμε, αφού δεχτούμε πρώτα από την Αριάδνη (την Αγάπη) τον μίτο εκείνο, να περάσουμε μεσ' απ' όλους τους δαίδαλους του Λαβύρινθου (της Ζωής) και να σκοτώσουμε το τέρας. Αλλά πόσοι άραγε δεν ρίχνονται μέσα στη Ζωή (στον Λαβύρινθο) δίχως νά 'χουν κρατήσει τούτη την προφύλαξη (τα νέα κορίτσια και τ' αγόρια που θυσιάζονταν στον Μινώταυρο κάθε χρονιά)–;

5.-Βέβαια επιμένει κατά μιαν έννοια και τότε, αλλά ο άνθρωπος είναι πια σε θέση ν'αντέξει τις θύελλες της ζωής· γιατί όσο περισσότερο ζει ο άνθρωπος για μιαν Ιδέα τόσο πιο εύκολο να μένει έκθετος σ' όλον τον κόσμο. –Συχνά επίσης προκαλείται μια παράξενη ανησυχία, ότι όταν νομίζουμε πως καταλάβαμε καλύτερα τον εαυτό μας στην πραγματικότητα δεν έχουμε κάνει άλλο από το να μάθουμε τη ζωή ενός άλλου απέξω κι ανακατωτά.

6.- Λέει και η παροιμία πως «από μικρό και από τρελό μαθαίνεις την αλήθεια».Κι εδώ δεν γίνεται φυσικά λόγος για την αλήθεια σύμφωνα με προτάσεις και συμπεράσματα, αλλά πόσες φορές ο λόγος ενός παιδιού ή ενός τρελού δεν έχει κατακεραυνώσει εκείνον προς τον οποίο στάθηκε αδύναμη κάθε οξύμωια-;

7.- Αυτού του είδους η ζωή, που διέπει σ' αρκετό βαθμό ολόκληρη την εποχή, παρουσιάζεται επίσης και σε μείζονα κλίμακα. Ενώ οι παλιότερες εποχές εκτελούσαν έργα που ο παρατηρητής έπρεπε ν' αποσβολώνεται βλέποντας, κατασκευάζουν τώρα μια γέφυρα κάτω από τον Τάμεση (χρησιμότητας και κέρδος). Μάλιστα το παιδί ρωτά σχεδόν προτού προλάβει να θαυμάσει την ομορφιά ενός λουλουδιού είτε ένα οποιοδήποτε ζώο: σε τι χρησιμεύει;